

УДК 81'351:003.344

ПОХОДЖЕННЯ ЛАТИНСЬКОГО АЛФАВІТУ

Соболь Л.І., Кравців М.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто питання про походження латиниці. Простежено процес запозичення, зокрема грецьких літер у латинський алфавіт. Закцентовано увагу на процесі з'яви фінікійських літер у грецькій системі письма. Зауважено, що з огляду на діяхронію літери також мають внутрішню форму та виражають відповідні культурні концепти.

Ключові слова: латиниця, запозичення, система письма, діяхронія, внутрішня форма, культурні концепти.

Постановка проблеми. Актуальність дослідницького напрямку зумовлена тим, що графеми англійської мови недостатньо розглянуто з огляду на сучасну поліфункціональну парадигму лінгвістичних знань. Специфіка функціонування літер латиниці в сьогодинньому мовному просторі потребує нового підходу до їх осмислення. Нагадаємо, що латиниця неодноразово привертала увагу лінгвістів, українських та російських зокрема. В Україні навіть були спроби перейти з кирилиці на латиницю. Так, Й. Лозинський уважав, що «для слов'янських народів було би ліпше прийняти одну азбуку, а власне латинську, яка ввела би їх безпосередньо в круг європейських культурних народів і влещила би тим народам знайомитися з письменством всіх слов'янських племен» [8, с. 289].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему походження латинського письма частково вивчали такі мовознавці, як І. Трон-

ський [11], В. Істрин [6], В. Ліндсей [9], В. Дірінгер [5] та ін.

Мета цієї наукової розвідки простежити процес запозичення грецьких літер у латиницю як наслідок міжкультурної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що латинський алфавіт, яким послуговуються у всіх частинах світу, був створений, як і кирилиця, на основі алфавіту грецького. Їх подібність очевидна: збігається написання багатьох сучасних прописних букв, хоча звукові значення можуть і відрізнятися – А, В, С, Е, Н, К, М, О, Р, Т, Х [7, с. 127].

Отже, латиницю вважають однією з найдавніших систем письма, якою користувалися ще давні римляни. Вона лягла в основу письма більшості народів Західної Європи. Її назва бере початок від племені латинів. Латиниця – відгалуження етрусського алфавіту, що, відповідно, походить від грецького письма. Найдавніший напис лати-

ницею виявлено на золотій застібці з м. Пренесте (VI – V ст. до н. е.). Після IV ст. до н. е. напрям письма був тільки зліва направо, а до цього часу – справа наліво, пізніше – перший рядок тексту читався справа наліво, а другий – зліва направо, і так до кінця тексту (т. з. бустрофедон). Спочатку користувалися маюскульним письмом, тобто вживалися лише великі літери, а з VIII ст. – великі й малі (мінускульне письмо). Форма літер усталася в I – V ст. Латиниця стала основою багатьох мов Європи, зокрема, романських, германських, західнослов'янських, окремих південнослов'янських, фінно-угорських, низки мов Африки, Америки, Азії. До речі, значна частина писемної спадщини України створена саме латиницею (латинською та польською мовами) [12, с. 269].

Проте, щоб краще зрозуміти процес з'яви букв сучасного англійського алфавіту та з'ясувати давні назви літер, простежимо походження назв сучасних протобукв та шлях їх трансформації з алфавіту фінікійського до латинського.

Причину з'яви першої послідовної букво-звукової системи слід шукати саме в історії. Нагадаємо, що букво-звукова система з'явилася в перших століттях I тис. до н. е. Творцями першого алфавіту вважають фінікійців, які прагнули зміцнити міжнародні, передусім торгові зв'язки, посилити культурні контакти. Важливим внеском фінікійців у становлення і розвиток писемності, культури й науки про мову зокрема, було те, що вони вперше в історії людства створили письмо на основі звукового принципу.

У мовознавстві традиційно існує думка, що деякі народи запозичували букво-звукове письмо, дещо змінювали його алфавітний склад, пристосовуючи до своєї звукової системи, наприклад, грецьке письмо сформувалося на основі фінікійського, а латинський алфавіт, як і всі інші європейські писемності, на основі грецького. Отже, сучасний англійський алфавіт є утворенням кількох кроків запозичення: він пройшов шлях від фінікійців до греків, а далі через відповідні історичні мовні зміни до сучасності.

Важливо нагадати, що кожна буква фінікійського алфавіту мала внутрішню форму, відповідну номінацію, тобто мала назву. Ці номінації базувалися на акрофонічному принципі, тобто звукове вираження букви завжди відповідало першому звуку в її назві. Цю властивість з лінгвістичної точки зору вперше пояснив Джон Еванс 1875 р. Його погляди швидко знайшли прихильників (Л. Готьє, В. Струве та ін.). Для сучасної мовознавчої науки важливо знати специфіку номінації протобукв фінікійського алфавіту та пам'ятати про зміни, що відбулися в системі грецького і слов'янського алфавітів для розуміння чинного поступу, що простежуємо у функціонуванні літер, з'яву в них прагматичного значення, тобто ретроспекція потрібна для проспекції, оскільки в сучасному мовленні простежуємо актуалізацію використання літер у різних сферах, для покращення комунікації, економії мовних засобів, вироблення певних стандартів і под.

Проте греки значно перебудували письмо, запозичивши фінікійське. Найбільша зміна, що мала величезний вплив на подальшу історію письма, полягала в тому, що в грецькому письмі

з'явилися особливі букви для позначення голосних звуків. Перехід греків від консонантного до локалізованого письма був зумовлений тим, що кореневі основи грецьких слів (на відміну від фінікійських) складалися як і з приголосних, так і з голосних звуків; багато грецьких слів відрізнялися тільки голосними і при консонантному письмі писались би однаково [10, с. 45].

Виникнення в греків особливих знаків для голосних було зумовлено двома сприятливими обставинами. По-перше тим, що складове письмо незручне для грецької мови з її складовими різноманіттям і з наявністю суміжних і кінцевих приголосних. По-друге, у фінікійському алфавіті були букви (waw, jod, alef, ain, he, hêt), що слугували для передачі відсутніх у грецькій мові напівголосних і гортанних звуків фінікійської мови. У процесі читання фінікійських текстів греки ці букви, очевидно, вимовляли як близькі до них голосні грецької мови. Надалі така вимова закріпилася за цими буквами і при написанні текстів грецькою мовою [6, с. 237].

Так, фінікійська буква waw, що існувала для передачі семітського напівголосного [w], була використана греками для позначення наближеного до нього [u], надалі [ÿ] (грецька буква «іпси-лон»); фінікійську букву jod, що слугувала для напівголосного [j], почали застосовувати для позначення близького до нього голосного i (грецька «іота»); буква 'alef, що існувала для передачі семітського гортанного звука ['], вживалася для позначення голосного [a] (грецька «альфа»); буква ain, що слугувала для гортанного дзвінкого звука [ʔ], була використана для позначення короткого [o] («омікрон»); букву he, що передавала гортанний придиховий слабкий [h], застосовували для передачі короткого [e] («епсилон»); буква hêt, призначена для гортанного придихового сильного [h], вживали для позначення довгого [e] (грецька «ета»). Можливо, використання фінікійських 'alef, 'ain, he, hêt для голосних звуків [a], [o], короткого [i] і довгого [e] відбулось на основі аксофонічного принципу, оскільки для греків назви цих букв звучали як *alef* (без початкового [']), *ain* (без початкового [ʔ]), *êt* (без початкового h), *e* (без початкового h). Не мав аналогічної букви у фінікійському письмі тільки грецький голосний [o] – «омега»; в древніх грецьких написах ця буква була відсутня і з'явилася пізніше як графічна зміна «омікрона».

Поряд із уведенням букв для позначення голосних був змінений греками відповідно до особливого складу грецької мови і складу приголосних літер, а саме: 1) дві фінікійські приголосні букви zade і kof у класичний грецький алфавіт не ввійшли; щоправда, в давньому грецькому письмі застосовували букви «сампі» і «коппа», близькі до zade і kof, але згодом вони вийшли із ужитку; 2) декілька фінікійських приголосних букв (zajin, sameh, sin, têt) змінили в грецькому письмі свою вимову; 3) три грецькі приголосні букви («фі», «хі», «пси») не мали аналогічних букв у фінікійському алфавіті (в давньогрецьких написах ці приголосні букви відсутні) [6, с. 238].

Ⲁ бик – aleph – **A** (альфа) в грецькому; **A** – в латинському;

Ⲁ дім – beth = /b/ – **B** (бета) в грецькому; **B** – в латинському;

Г верблюд – gimel = /g/ – Г (гама) в грецькому; Г – в етрусській мові не існував звук [g], тому буква С, похідна від gimel використовувалася для запису звука [k] (отже, звук [k] записувався однією з трьох букв залежно від наступного голосного: К перед [a], С перед [e] і [i], Q перед [u]). У латинському алфавіті буква С використовувалася для запису як звука [g], так і [k]. У середині III ст. до н. е. для розрізнення запису цих звуків вводять букву G, отриману шляхом модифікації С, закріпивши її за [g];

Δ двері – daletth = /d/ – Δ (дельта) в грецькому; D – в латинському;

Ε видих, молитва, вікно hé = /h/ – Ε (епсилон) в грецькому; E – в латинському;

Υ цвях, гачок – waw = /w/. У грецькій мові зник звук [w], тому перший прямиий потомок літери «вав» – F (дигама) зникає з алфавіту. Другий потомок «вав» – Y (іпсилон) використовується для звука [u]; пізніше [u] перейшов в [y] (аналогічний німецькому [ü]), а ще пізніше в [i]; у цей же час диграф OY (спочатку дифтонг [ou]) став означати звук [u]. В етрусському та ранньому латинському алфавіті, де співіснували F і Y, Y скорочується до V для того, щоб їх не плутати; для запису звука [f] використовують комбінацію FH, скорочена згодом до F (F [w] злився з V [u]). У середині I ст. до н. е. для передачі звука [y] в запозичених грецьких словах вводять букву Y («іпсилон», «ігрек»). Уже в новий час відбувається розмежування U та V, а також вводиться W, тому букви F, U, V, W і Y мають спільне походження.

Ζ зброя – zain = /z/ – Z (дзета) в грецькому; в латинському алфавіті звук [z] на певному етапі розвитку мови зник (перейшов в [r]), тому буква Z була вилучена з алфавіту в IV ст. до н. е. Буква G, що з'явилася у III ст. до н. е., для того, щоб сильно не порушувати порядку наступності букв, була поставлена на місце вилученої Z. Коли буква Z знову знадобилася (для запису слів, запозичених з грецької мови), вона була повернута, але вже поставлена в самий кінець алфавіту;

Θ – на сьогодні немає однозначного трактування. Можливо, стріла, драбина, огорожа чи стіна – heth = /h/ – Η (ета) в грецькому; H – в латинському;

⊗ – знак «Сонце-хрест»: його часто зустрічаємо в печерних малюнках та амулетах по всьому світу; приблизно з X ст. до н. е. чи колесо thet = /t/ – Θ (тета) в грецькому; одне із ймовірних походжень T у латинському;

Υ рука – yodh = /j/ – I (йота) в грецькому; I – в латинському. У XVI ст. від I відщеплюється J, у багатьох мовах до цього часу вона має початкове фонетичне значення [j];

Κ долоня – karh = /k/ – K (каппа) в грецькому; K у латинському алфавіті з'явилася у класичний період для передачі грецьких слів з «каппою» і «хі» (у вигляді сполучення kh), що раніше передавалася у вигляді сполучення ch;

Λ ціпок погонича биків – lamed = /l/ – Λ (лямбда) в грецькому; L – у латинському;

Μ води – met = /m/ – M (мю) в грецькому; M – у латинському. Проте слід пам'ятати, що в етрусському алфавіті буква для запису звука [m] мала три хвилі та існувала схожа буква з двома хвилями (як у M), що використовувалася для запису свистячого [s];

Ν риба, вугор, змія – nun = /n/ – N (ню) в грецькому; N – у латинському;

Ξ – на сьогодні відсутнє однозначне трактування. Можливо, опора, стовп – samekh = /s/ – Ξ (ксі) в грецькому X – у латинському;

Ο око – ain – Ω (омікрон) і Ω (омега) в грецькому; O – в латинському;

Ρ рот – re = /p/ – Π (пі) в грецькому; P – у латинському;

Σ – немає однозначного трактування. Варіанти – папірус (рослина), риболовний гачок (риболов), звіролов – san = /s/ – сан, сампі, в грецькому алфавіті ця літера швидко зникла;

Φ – однозначне трактування відсутнє. Можливо, мавпа, вушко голки – qof = /q/ – (коппа) в грецькому, проте швидко зникла; Q – у латинському;

Ρ голова – resh = /r/ – Ρ (ро) в грецькому; R – у латинському;

Σ зуб – sin = /s/ – Σ (сигма) і C (стигма) в грецькому; S – у латинському;

Τ хрест, знак, – tav = /t/ – T (тау) в грецькому; T – у латинському [13].

Користуючись отриманим із Етрурії алфавітом для потреб латинської мови, римлянам, як бачимо, довелося одні букви вилучити як непотрібні, інші ж пристосувати до нових завдань.

Крім того, римляни не перейняли традиційні назви грецьких літер, що і призвело до втрати їхньої внутрішньої форми. Нагадаємо, що поняття «внутрішня форма» ввів у лінгвістику В. фон Гумбольдт, а О. Потебня його вдосконалив. Власне, на думку О. Потебні, «внутрішня форма слова – це звуковий або морфемний комплекс, який із різним ступенем виразності розпізнається всередині звуків, а оболонки слова як мотивувальний образ і як спосіб мотивації його значення. Крім того, в. ф. с. вказує на ознаку, що з тих чи інших причин була виділена мовцем як визначальна й диференціальна для певного об'єкта і покладена в його основу» [12, с. 80].

Так, назви проривних, наприклад, утворилися шляхом додавання закінчення /e:/ до відповідного звука. Винятком є K та Q, що потребували додавання інших голосних, щоб відрізнитися від C: K – [ka], Q – [ku], C – [ke]. Назви деяких фрикативних утворені додаванням /e/ перед приголосними. Буква Y читалася як /hy:/, проте була замінена на «і Гаеса» (грецьке [i]), оскільки римлянам було важко відрізнити «чужий» звук /y/ від /i/ [2].

Отже, непотрібними виявилися букви, що служили грекам для вираження відсутніх у латинській мові аспіратів: [th], [ph], [kh]. Нагадаємо, що аспірати – це придихові приголосні звуки. Вони випали з алфавіту і були використані в системі римських цифр. Сьома буква грецького алфавіту, «дзета», яку зустрічаємо в осксько-умбрському письмі зі значенням африкати (= укр. [ц]), в латинському алфавіті оскського напису із Бантії зі значенням дзвінкого [s] (= [z]) і у фалісків (zenatuo), могла знайти в Римі використання лиш до того, як інтервокальне перейшло в [r] (s>z>r – ротацізм). Ротацізм, як відомо, це нечіткість у вимові звука [p] [1: 1276]. У нечисленних стародавніх написах цієї букви немає, але римські антиквари знали позначення цього звука в такому стародавньому тексті, як

гімн саліїв (Velius Longus, GL VII,56; Varro, De I. L. VII, 26). Традиція, збережена пізнім джерелом, що, очевидно, сягає до Варрона (Martianus Capella III, 261), повідомляє про висловлене Апієм Клавдієм, цензором 312 р., заперечення проти цієї букви, що, можливо, пов'язано з приписаною йому ж (Digesta I,2,2,36) орфографічною реформою, запровадженням вже встановленого в мові ротацізму в архаїзовану до того орфографію офіційних документів: Valerii замість Valezii (пізніші джерела у спробах відтворити прадавній стан пишуть Valesii, але це не більш авторитетно, ніж, наприклад, відтворення дифтонга oi у вигляді oei: pilumne porloe) [11, с. 142-143]. Для відсутнього в грецькій мові [f] було спочатку прийнято сполучення букв FH = vh; це було і в етрусків як один із способів передачі [f]. Згодом це складне написання було спрощене шляхом відсікання H, а знак грецької «дигами» ввійшов у грецький алфавіт як F із значенням губного спіранта [11, с. 142-143]. Використовувати цю букву для латинського нескладового [v] не було потреби, оскільки в латинській мові складове і нескладове [v] фонологічно дуже рідко протиставляли, і вираження за їх допомогою однієї букви u не створювало для римлян труднощів. Унаслідок буква ū позначала нескладове u і складове u разом із його фонетичним варіантом ūi – в позиції перед голосним, де, наприклад duo, вимовляли [dūuo] [11, с. 142-143]. Буква G, що мала фонетичне звучання [g], була змінена шляхом модифікації старого C, щоб замінити букву Z, яку не використовували, оскільки дзвінкі альвеолярні фрикативи не були відомі в той час. А літери «Y» та «Z» були пізніше додані, щоб репрезентувати грецьку іпсилон і дзету в грецьких запозиченнях [5, с. 612].

Для задньоязикових етрусський алфавіт давав три букви c, k, q, що використовувалися для розрізнення фонетичних варіантів глухого змичного залежно від характеру наступної фонемі. Стародавній римський напис (так званий напис на форумі) набуває етрусського ладу ka, k+cons, ce, ci, qc, qu [11, с. 142-143]. Літера «W» була створена в XI ст. з подвоєної V (VV). Ця буква репрезентувала звук /w/ в германських мовах, не в латинській, в якій до цього часу використовують «V» [5, с. 614]. Однак уже доволі швидко q спеціалізується для позначення лабіовелярного, – перед: a k – перед a; в решти сполученнях виступає c. Надалі k стає архаїзмом чи знаком скорочень, а використання c і q приходить у відповідність з фонологічним протиставленням лабіовелярного нелабіовелярному.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як бачимо, римляни сліпо не перейняли етрусського алфавіту, а свідомо і з гарним фонологічним чуттям адаптували його до потреб своєї мови. Однак цей алфавіт мав один значний недолік: він не передавав такого суттєвого аспекту латинського вокалізму, як розпізнавання довгих і коротких голосних. До речі, спочатку латинський алфавіт мав 21 букву, а тепер – 25 [5, с. 612]. Крім того, з огляду на діахронію літери також мають внутрішню форму та виражають відповідні культурні концепти.

Простеживши факт наявності фінікійських та грецьких літер у латиниці, звернемо увагу на походження англійської системи письма. Цей історичний аспект дасть можливість дослідити окреслену проблему в діахронічному вимірі, без якого важко вибудувати сучасну теорію щодо омовлення графем, вербалізації відповідних концептів.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. та гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Википедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Latin_alphabet.
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Гром'як Р. Т. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 160 с.
5. Дирингер Д. Алфавит. Перевод с англ. И. М. Дунаевской, Г. А. Зографа, И. А. Перельмутера. Изд-во иностранной литературы. – М., 1963. – 655 с.
6. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма / В. А. Истрин. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 396 с.
7. Кириллица – латиница – гражданица: [коллективная монография] / [отв. ред. Т. В. Шмелева]. – Вел. Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2009. – 340 с.
8. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри: [монографія] / Т. А. Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 328 с.
9. Линдсей В. М. Краткая историческая грамматика латинского языка / В. М. Линдсей. – М., 1948. – 176 с.
10. Моисеев А. И. Звуки и буквы, буквы и цифры / А. И. Моисеев. – М.: Просвещение, 1987. – 192 с.
11. Тронский И. М. Очерки из истории латинского языка / И. М. Тронский. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 270 с.
12. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співгол.), Тараненко О. О. (співгол.), М. П. Зяблюк та ін.]. – [1-ше вид.]. – К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
13. Fischer S. R. A History of Writing / S. R. Fischer. – London: Reaction Books, 2001. – 352 p.

Соболь Л.И., Кравцов М.Н.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЛАТИНСКОГО АЛФАВИТА

Аннотация

В статье рассмотрен вопрос о происхождении латиницы. Прослежен вопрос заимствования, в частности, греческих букв в латинский алфавит. Сакцентировано внимание на процессе появления финикийских литер в греческой системе письма. Отмечено, что, учитывая диахронию, литеры тоже имеют внутреннюю форму и выражают соответственные культурные концепты.

Ключевые слова: латиница, заимствование, система письма, диахрония, внутренняя форма, культурные концепты.

Sobol L.I., Kravtsiv M.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ORIGIN OF LATIN ALPHABET

Summary

The article deals with the problem of the origin of the Latin alphabet. The process of transition of the Greek letters into the Latin alphabet is analysed. The attention is also paid to the problem of the adaptation of the Phoenician letters to the Greek writing system. It is also shown that due to the diachrony the letters have the inner form and express certain cultural concepts.

Keywords: Latin alphabet, borrowing, writing system, diachrony, inner form, cultural concepts.